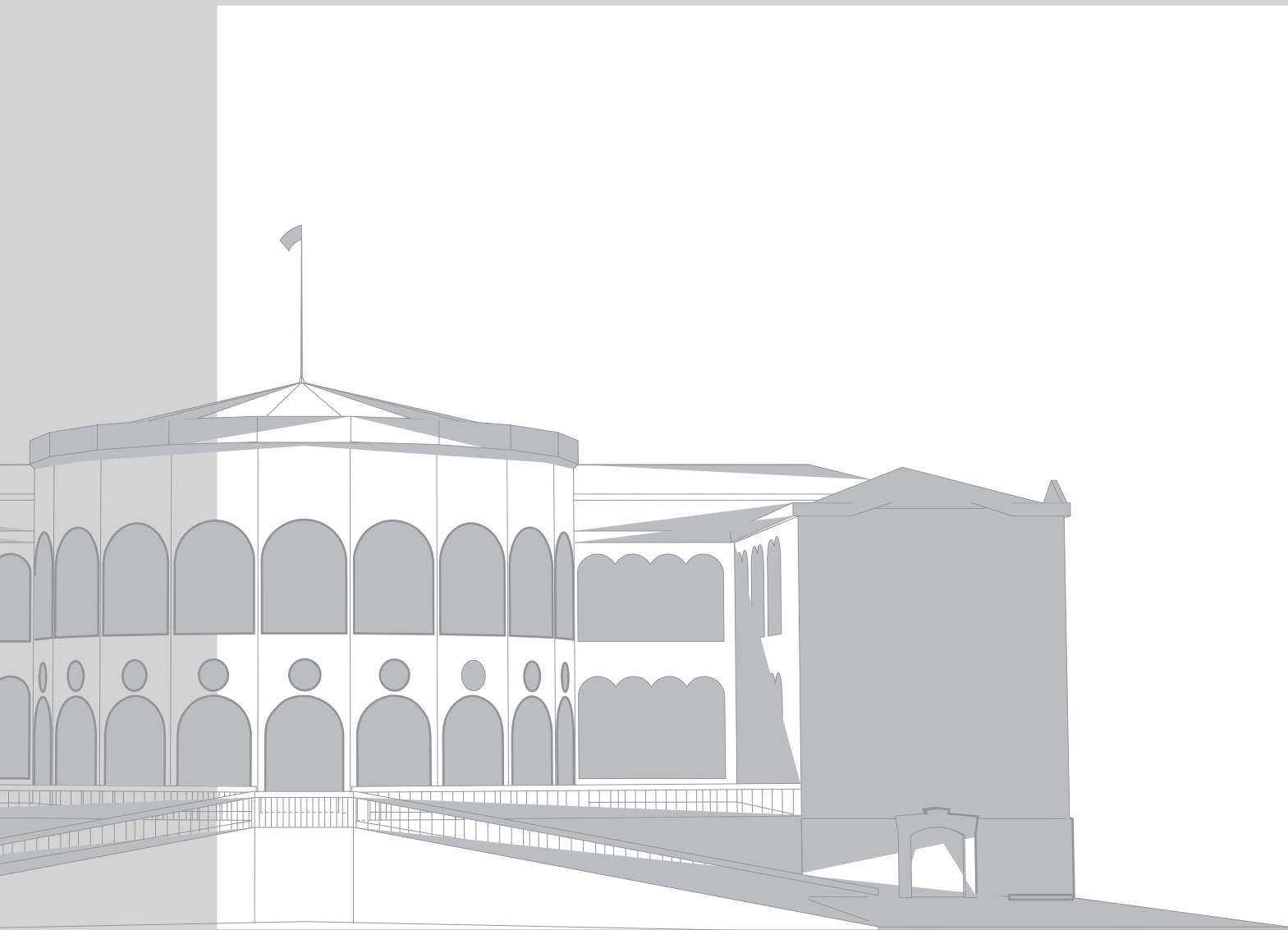

Perspektiv 02/13

Stemmerettsjubileet 2013: Kampen for kvinners stemmerett

Av Tanja Wahl, Jannike Wehn Hegnes og Gro Vilberg

STORTINGETS UTREDNINGSEKSJON

Stortingets utredningsseksjon yter faglig bistand til representanter, partigrupper og komiteer i Stortinget basert på spørsmål fra den enkelte oppdragsgiver.

Seksjonen publiserer også egeninitierte notater som gjøres allment tilgjengelig. Enkelte av notatene er utarbeidet av eksterne fagpersoner og forskningsmiljøer på oppdrag fra Stortingets utredningsseksjon.

Siste utgivelser:

- 01/13 Lokale tilknytningskrav og EØS-avtalens regler om de fire friheter*
- 04/12 Uavhengige finanspolitiske råd i andre land – relevans for Norge?*
- 03/12 Bruker Norge mye eller lite til helseformål sammenlignet med andre land?*
- 02/12 EØS-avtalens statsstøtteregler – muligheten til å benytte skatte- og avgiftsregler som miljøpolitisk virkemiddel*
- 01/12 Bevisspørsmål ved EU-domstolens prøving av proporsjonalitetsprinsippet*
- 04/11 Kravet om et grenseoverskridende element*
- 03/11 Økonomiske og administrative lovgivningshensyn i EØS-retten – nasjonale myndigheters handlefrihet på det indre marked*
- 02/11 Norges nordlige og arktiske ressurser*
- 01/11 Anna Rogstad – første kvinne på Stortinget i 1911*
- 03/10 Grunnloven § 93 og unntaket for "lite inngripende" myndighetsoverføring*
- 02/10 Mistillitsforslag og kabinettsspørsmål – en oversikt*
- 01/10 Norske bruksreguleringer og EØS-retten: hindrer EØS-avtalen det norske forbudet mot bruk av vannscooter?*
- 02/09 Eurojust – EUs påtalesamarbeid og norsk deltakelse*
- 01/09 Høyesterett, internasjonale domstoler og Maktutredningen*
- 07/08 Golden shares-dommene og deres innvirkning på Norge gjennom EØS-avtalen*
- 06/08 Nasjonale parlamenters kontroll med europapolitikken*
- 05/08 Svalbard-traktaten – ulike oppfatninger om traktatens anvendelsesområde*
- 04/08 Om lobbying*
- 03/08 Energipolitikk og klima – plukke vinnere eller sette avgifter?*
- 02/08 Barnevern og EØS*
- 01/08 Forbud mot kjøp av sex – Erfaringer fra Sverige og Finland*

<http://www.stortinget.no/Stortingets-utredningsseksjon/Perspektiv>

Forord

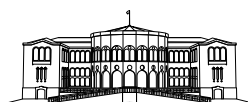
Den 11. juni 1913 fikk kvinner stemmerett på lik linje med menn, idet Grunnloven § 50 ble endret til å lyde «Stemmeberettigede ere norske Borgere, Mænd og Kvinder, der have fyldt 25 Aar, og som have været bosatte i Landet i 5 Aar og opholde sig der».

Endringen av stemmerettsparagrafen i 1913 inneholdt i grunnen bare en presisering av at man med norske borgere mente både «Mænd og Kvinder». Norges grunnlov, som i 1814 ble ansett for å være en av de mest demokratiske i sitt slag, rakk å runde nesten hundre år før kvinnene fikk gjennomslag for sine politiske rettigheter.

Denne utgaven av Perspektiv gir en historisk fremstilling av den 27 år lange kampen for kvinners stemmerett i Stortinget. I tillegg er det skrevet særskilt om de tre store underskriftsaksjonene i 1890, 1905 og 1907. Underskriftslistene og en kildesamling fra stortingsforhandlinger er tilgjengelig på Stortingets nettsider om kvinners stemmerett, www.stortinget.no/kvinnestemmerett.

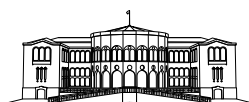
Stortinget, 28. mai 2013

Jarle Skjørestad
seksjonsleder
Stortingets utredningsseksjon

INNHold

1.	KAMPEN FOR STATSborGERLIG STEMMErett FOR KVINNER 1814-1913.....	3
2.	KVINNESTEMMERETTSBEVEGELSEN OG UNDERSKRIFTSAKSJONENE	16
3.	UNDERSKRIFTSAKSJONEN I 1890	19
4.	UNDERSKRIFTSAKSJONEN I 1905	21
5.	UNDERSKRIFTSAKSJONEN I 1907	26

1. KAMPEN FOR STATSBORGERLIG STEMMERETT FOR KVINNER 1814-1913

Av Tanja Wahl, stortingsarkivet

I Kongeriget Norges Grundlov av 17. mai 1814 lyder paragraf 50:

«Stemmeberettigede ere kun de norske Borgere, som have fyldt 25 Aar , have været bosatte i Landet i 5 Aar, og enten:

- a. ere, eller have været Embedsmænd,
- b. paa Landet eie eller paa længere Tid end 5 Aar have byxlet matriculeret Jord,
- c. ere Kjøbstadborgere, eller i Kjøbstad eller Ladested eie Gaard eller Grund, hvis Værdie i det mindste er 300 Rigsbankdaler Sølvværdie. »

Stemmerettsparagrafen inneholdt en rekke krav til inntekt, formue og status, og i praksis begrenset stemmeretten seg til en liten del av befolkningen. Paragrafen sa ingenting om kjønn. Eidsvollsmennene benyttet begrepet «borger», og da skulle man kanskje tro at det ville inkludere de kvinner som oppfylte vilkårene. Men dette var altså ikke tilfellet.

Af Mandkjøn

Allerede på Stortinget i 1815 ble det ytret misnøye med riksforsamlingens utforming av stemmerettsparagrafen. Det var imidlertid ikke noe ønske om likestilling som lå bak de mange forslagene som ble fremmet, men snarere en presisering av at man i paragrafen *ikke* regnet med kvinner.

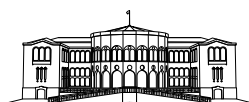
Blant annet ble det foreslått å tilføye «af Mandkjøn» for å klargjøre hva som var ment med uttrykket «norske borgere». Konstitusjonskomiteen, som behandlet forslagene på Stortinget i 1818, mente at en slik presisering ikke var nødvendig, ettersom «vore Fruentimmer ikke endnu have gjort Fordring paa at deeltage i Statsbestyrelsen». Forslaget om presisering av stemmerettsparagrafen ble dermed forkastet.

Stemmerettsparagrafen ble stående mer eller mindre uendret i over åtti år, med unntak av en endring i 1821, da rettighetshavere i Finnmark også ble innlemmet som stemmeberettigede, og en endring i 1884, da krav til inntekt og formue ble justert.

Kvinnesaksbevegelsen

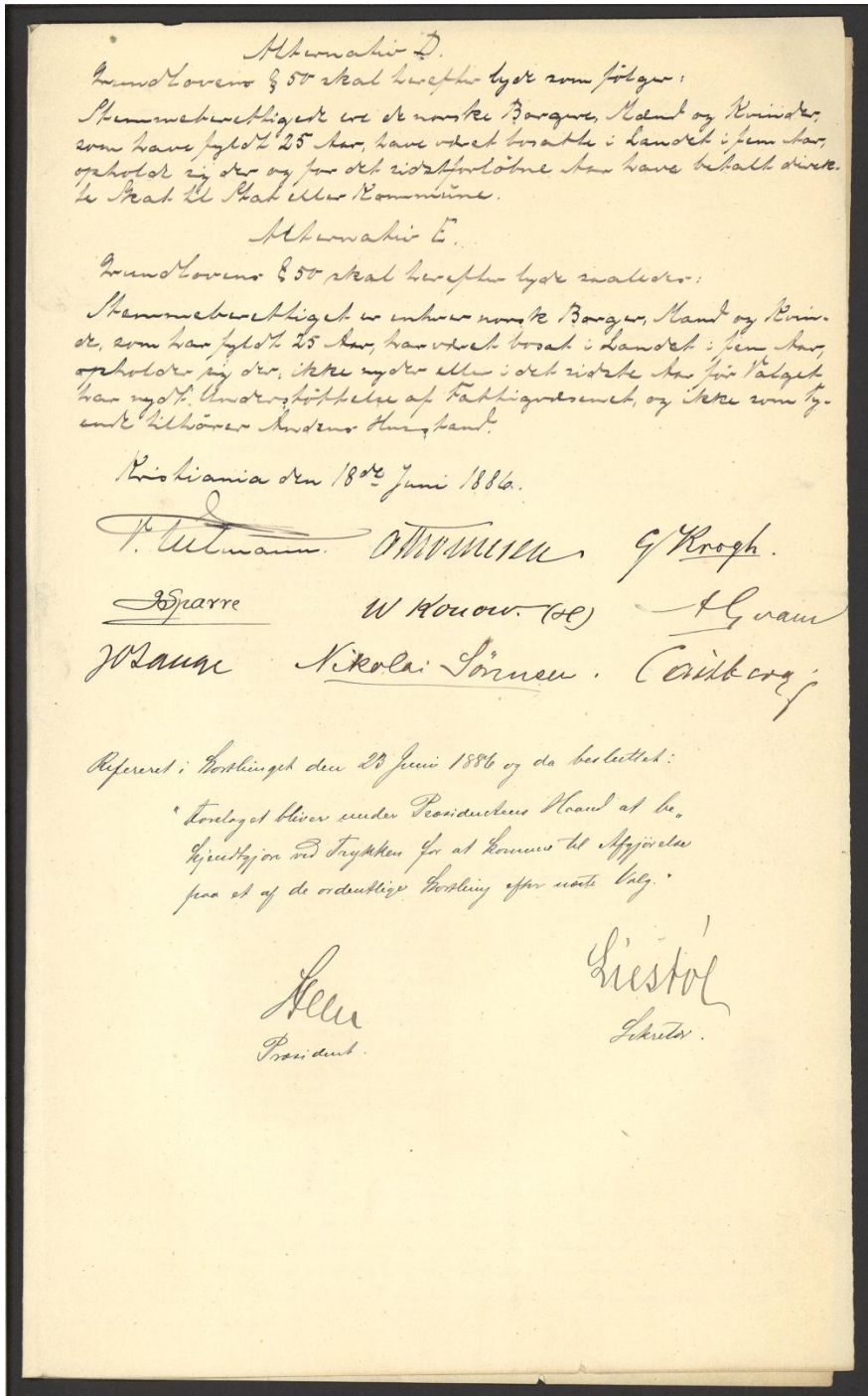
Først på slutten av 1880-tallet begynte kravet om stemmerett for kvinner å gjøre seg gjeldende. Norsk Kvindesagsforening var blitt etablert i 1884 av kvinnesakskvinnen Gina Krog og stortingsrepresentant Hagbart Berner «for at skaffe Kvinden den hende tilkommende Ret og Plads i Samfundet», og året etter ble Kvindestemmeretsforeningen (KSF) stiftet.

KSF hadde utelukkende ett formål: å skaffe kvinner stemmerett på lik linje med menn. [Gina Krog](#) etablerte foreningen sammen med blant andre [Fredrikke Marie Qvam](#) og lærerinnene [Anna Rogstad](#), [Anne Holsen](#) og [Ragna Nielsen](#). Alliert med stortingsmannen

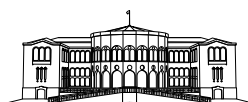

[Viggo Ullmann](#), som var Ragna Niensens bror, ble det første forslaget om kvinners stemmerett lagt frem for Stortinget i 1886.

Forslaget fra Ullmann og åtte andre venstremenn på Stortinget gikk ut på å utvide begrepet «norske borgere» i Grunnloven § 50 til å gjelde både «Mænd og Kvinder». I tråd med gjeldende praksis for håndtering av grunnlovssaker ble forslagene behandlet etter valget av et nytt storting.

Det første grunnlovsforslaget fra 1886. Foto: Stortingsarkivet

Den første innstillingen

Konstitusjonskomiteen behandlet kvinnestemmerettsspørsmålet i en omfattende innstilling til Stortinget i 1890. Der ble det påpekt at stemmerett for kvinner måtte ses i sammenheng med en rekke andre krav som gikk ut på å skaffe kvinnen en friere stilling i samfunnet. Komiteen viste til den voksende «Kvindebevægelse».

Et av argumentene som ble brukt av kvinnestemmerettsforkjemperne, var at kvinnen etter gjeldende grunnlov kunne gjøre krav på stemmerett som «norsk borger». Men konstitusjonskomiteen gjorde det klart at Stortinget hadde tilbakevist dette i 1818, ved at det ikke ble ansett som nødvendig å presisere formuleringen.

I innstillingen ble det referert til kvinnestemmerettsspørsmålet i andre land. I USA hadde kvinner i enkelte stater politisk stemmerett. I 1867 og i 1870 hadde spørsmålet om politisk stemmerett for kvinner vært oppe i Underhuset i det engelske parlament, men begge ganger blitt forkastet.

I Sverige, Finland og på Island hadde skatteytende kvinner kommunal stemmerett. Dette var før øvrig ikke noe spørsmål i Norge i 1890, ettersom man ikke skilte mellom kommunal og statsborgerlig stemmerett. Egne regler for kommunal stemmerett (i formannskapslovene) ble innført først i 1896.

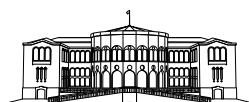
Komiteen erkjente at flere kvinner oppfylte dagens økonomiske og sosiale betingelser for stemmerett, men flertallet gikk likevel ikke inn for endringer i stemmerettsparagrafen. Kvinnen burde ikke nektes de sosiale krav til oppdragelse og utdanning som ble stilt, men deltakelse i det offentlige liv var ikke å anbefale.

Komiteens flertall viste til den av naturen bestemte forskjell mellom kjønnene og understreket at kvinnens oppdragende gjerning lå i hjemmet, der hun var naturlig kallet, og at dette ikke var av mindre betydning enn mannens «tungere Arbeide for Familien og i Samfundet».

Mindretallet for kvinnestemmerett

Komiteens mindretall argumenterte på den annen side for at samfunnet trengte kvinnen. Etter mindretallets mening ville ikke det sosiale spørsmål og fredssaken (som man var veldig opptatt av på denne tiden) kunne løses tilfredsstillende uten kvinners medvirkning. Det ble vist til kvinners engasjement i private selskaper og avholdsforeninger og til endring i lov om folkeskolen fra 1889, som åpnet for kvinners valgbarhet til skolestyrer og tilsynsutvalg.

Den kulturstrømmen som bar kvinnesaken frem, hadde også ført til endringer i lovgivningen som åpnet for noe mer frihet og selvstendighet for kvinnen. Lov om særøie, ugifte kvinners myndighet og adgang til å avlegge eksamen artium og embetseksamen var noe av det som ble nevnt.

Det var ikke snakk om å forrykke noen naturlig orden mellom kvinners og menns arbeidsdeling, slik flertallet hevdet, men snarere å følge en reformatorisk utvikling. Og man hadde all grunn til å vente seg heldige resultater av reformens fulle gjennomførelse, mente mindretallet.

Da komiteen avga sin innstilling til Stortinget den 27. mai 1890, var det et flertall på fem medlemmer som var imot forslaget, støttet av ett komiteemedlem som var på vippen, og et mindretall på tre medlemmer som var for.

Underskriftsaksjonen 1890

Dagen etter at komiteen avga sin innstilling, og noen få dager før Stortinget skulle behandle kvinnestemmerettsspørsmålet for første gang, mottok Stortinget flere tusen underskrifter fra KSF til støtte for grunnlovsforslaget.

Aksjonen i 1890 var den første av flere store underskriftsaksjoner til støtte for kvinners stemmerett. Kvindestemmeretsforeningen, og etter hvert Landskvindestemmeretsforeningen (LKSF), som utgikk fra denne, ble viktige pådrivere i kampen for kvinners politiske rettigheter.

Den første debatten i Stortinget

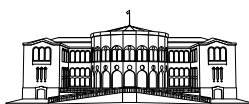
Hvordan kunne man gi kvinner mulighet til å avlegge embetseksamen og tiltre embeter uten samtidig å gi dem stemmerett? Og med hvilken rett kunne man utestenge lærerinner, gårdbrukere, forretningsinnehavere og andre kvinner som deltok i arbeidslivet på lik linje med menn, fra å ha et ord med i laget?

Disse spørsmålene ble stilt av venstrerepresentanten Viggo Ullmann under Stortingets behandling av saken 5. og 6. juni 1890. For ham var det viktig å understreke at det ikke var noen prinsipiell forskjell i å innrømme kvinner retten til å avlegge embetseksamen og å innrømme kvinner stemmerett. Det var trinn på den samme stigen. Men Ullmann og hans meningsfeller møtte som ventet kraftig motstand.

Lærer, Høire-representant og tidligere kirkestatsråd Nils Hertzberg ville spare kvinnene for livets hardeste konflikter. Noen år tidligere hadde Hertzberg gitt ut «Kvindens Kald, Uddannelse og Gjærning» der han blant annet tok til orde for å holde kjønnene separert i oppdragelsen, slik at pikene ikke skulle utsettes for overanstrengelser.

Hertzberg mente at han var i besittelse av en større ridderlighet enn de herrer som fremmet forslag om kvinners stemmerett, fordi han ville spare kvinnen for et av livets hardeste konflikter.

I stortingssalen fikk han støtte av sin konservative partifelle biskop Johan Christian Heuch, som viste til at det var bestemt i det hellige skrift at kvinnen skulle være unntatt fra det offentlige liv. Heuch advarte mot at det ut fra kvinnebevegelsen ville vokse «kvindelige Misfostre» og et samfunn av «Maskulina og Neutra».

Heuch mente at kvinnens plass var i hjemmet, og at hennes politiske deltakelse ville forrykke balansen mellom den private og den offentlige sfære: «Enhver Kvindes Deltagelse i det politiske Liv, er Signalet til hendes Foredrelse, til Hjemmets Forstyrrelse, Familielivets suksessive Opløsning og et deraf unndgaaelig følgende Sædernes Forfald.» Og han fortsatte: «Men lad Livet i Hjemmene være fordærvet, lad Familien være opløst, saa vil snart den Stat gaa til Grunde, om den end var saa mægtig som den romerske Keiserstat.»

Heuch hevdet også det ville oppstå kaos på valgdagen dersom kvinnene hadde stemmerett. Det ville nærmest bli krig i husstanden om avisenes stemmesedler og et kappløp om å rekke valgurnen først. «Hvis man tænker sig et Samfund, styret af Kvinder, vil det være et Samfund, som bevæger sig uafsladelig i de voldsomste Søer», konkluderte han.

Heuchs synspunkter ble nok oppfattet som overdrevent dramatiske av de fleste, og en av forslagsstillerne, Vilhelm Andreas Wexelsen fra Venstre, tok seg den frihet å harselere med den aldrende biskopen:

«Skulde jeg ønske Herr Heuch noget, som kanske er lidt onskabsfuldt, saa vilde jeg ønske, at han maatte opleve den Dag, da han drog afsted med Morgenbladets Stemmeseddel og hans Datter med Dagbladets».

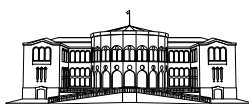
Wexelsen viste til at det ikke var første gang man i menneskehetens historie viste til religion og det hellige skrift for å tilbakevise krav som presset seg frem, og han trakk frem slaveriet som eksempel. Videre fant Wexelsen det selvmotsigende at motstandere av kvinnestemmerett på den ene side viste til kvinnens sterke gjerning i hjemmet – ja, uten henne ville til og med hjemmet gå til grunne, mens man på den annen side ikke så verdien av hennes egenskaper i samfunnets tjeneste. Og hva med alle de kvinner som ikke fikk anledning til å stifte et hjem?

Wexelsen gikk til og med så langt som til å hevde at «om der kom kristne Kvinder paa Prækestolen, vilde de passe den meget bedre end mange af os Mænd». Dette må ha vært som å kaste en brannfakkellinn i debatten.

En av de andre forslagsstillerne, Jacob Otto Lange fra Venstre, ble beskyldt av Høire-representanten Andreas Henriksen Hval for å true med at alle innlegg i debatten mot kvinners stemmerett nok skulle bli lest rundt omkring i landet og «opstilles som den mørke Baggrund, hvorpaa Agitationen for politisk Stemmeret for Kvinder herefter skal foregaa».

Til dette sa Hval: «Hvis nogen lod sig skræmme af slige Skræmmebilleder fra at handle efter sin Overbevisning, ja, da vilde jeg sige: han er ikke en Mand, han fortjener ikke Navnet af en Mand, han er en Kjærring! Han fortjener ikke Navn af Kvinde engang.»

Mange av innleggene i debatten var temperamentsfulle, og det tenderte også mot det usaklige da Hertzberg avslutningsvis begynte å sitere den tyske filosofen Schopenhauer:

«Kvinden er barnagtig, kortsynet, smaalig, med et Ord: gennem hele Livet et stort Barn ... Vor Modbydelige Kvindedyrkelse, hvilken udgjør den høieste Blomst af vor kristelig-germanske Dumhed, denne har kun tjent til at gjøre hende saa arrogant og hensynsløs ...»

Den lange debatten i Stortinget i 1890 viste hvilke store prinsipielle ulikheter som hersket i synet på kvinnen og kvinnens rolle i samfunnet. Det endte slik komiteens styrkeforhold skulle tilsi – forslaget om innføring av kvinnelig stemmerett ble forkastet, med 70 mot 44 stemmer.

Men kvinnestemmerettssaken var satt på dagsordenen.

Tonen endrer seg

Ullmann med flere fremmet stemmerettsspørsmålet på nytt allerede ved neste storting. Og da konstitusjonskomiteen behandlet det nye forslaget i 1893, hadde styrkeforholdet endret seg. Denne gangen gikk flertallet inn for å bifalle forslaget, og viste til den erfaring man nå hadde med kvinnelige verv i skolevesenet.

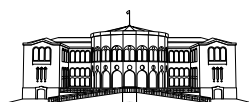
Men til tross for at det var flertall i komiteen for å innføre stemmerett for kvinner, ble resultatet det samme som sist; da saken kom opp til votering i Stortinget den 27. juni 1893 etter nok en lang debatt, ble forslaget forkastet med 70 mot 44 stemmer.

Viggo Ullmann. Stortingets bildearkiv

En trinnvis utvikling

Under debatten i 1893 ble tanken om en trinnvis utvikling introdusert. Et mindretall i konstitusjonskomiteen, deriblant Christian Michelsen, tok til orde for at man ikke burde gå for

raskt frem. Det parlamentariske system var i en gradvis utvikling, og det ville være et for stort sprang å kaste alle kvinner inn i det offentlige liv på én gang.

Kravet om alminnelig stemmerett var først og fremst et rettferdighetshensyn, men man måtte ta visse praktiske hensyn når kravet skulle gjennomføres.

Tanken om en trinnvis innføring av stemmerett for kvinner fikk etter hvert mange tilhengere. At Stortinget etablerte særskilte regler for kommunal stemmerett også, forankret i formannskapslovene, gjorde en slik gradvis utvikling mulig.

Kommunal stemmerett for kvinner

Det første forslaget om å gi kvinner stemmerett ved kommunevalg ved endring i formannskapslovene ble lansert i 1894 av tidligere statsråd og Venstre-mann Ole Anton Qvam, gift med Fredrikke Marie Qvam. Nok en gang var det pådriveren Viggo Ullmann som fremmet forslaget.

Forslaget om innføring av kommunal stemmerett for kvinner ble liggende til over valget av et nytt storting. På det tidspunktet hadde man rukket å behandle spørsmålet om statsborgerlig stemmerett for kvinner en tredje gang (forkastet med 59 mot 54 stemmer den 18. mai 1895).

Forslaget om kommunal stemmerett for kvinner fikk bare 21 stemmer i Odelstinget i 1896, 64 herrer stemte imot. Kvindestemmeretsforeningen fremsatte umiddelbart et nytt forslag, fremmet i Stortinget av ti Venstre-representanter, men konstitusjonskomiteen fant det lite hensiktsmessig å ta saken opp til behandling så lenge Odelstingets sammensetning var den samme.

Utvidet statsborgerlig stemmerett for menn

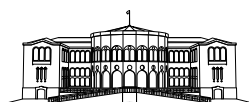
I 1898 behandlet Stortinget en rekke forslag om utvidelse av stemmeretten. Konstitusjonskomiteen delte forslagene inn i to grupper, stemmerett for menn og kvinner på samme vilkår og utvidet stemmerett for menn.

Forhandlingene i april 1898 resulterte i at stemmeretten ble utvidet til å gjelde alle menn over 25 år – man kalte det alminnelig stemmerett – mens kvinnene nok en gang ble forbigått. Under debatten ble det klart at flere, deriblant Venstre-mannen Carl Berner, ville ha stemt for en begrenset stemmerett for kvinner dersom dette hadde vært et alternativ.

Likestillingsprinsippet forlattes

Stortingsdebatten avklarte noe som flere i KSF hadde innsett allerede. I desember 1897 vedtok et nytt styre, med lærerinnene Anna Rogstad og Anne Holsen i spissen, å fjerne likestillingsprinsippet i formålsparagrafen. Det skulle først og fremst arbeides for å skaffe kvinner statsborgerlig og kommunal stemmerett – formuleringen «på samme betingelser som for menn» ble sløyfet.

Denne strategiendringen førte til brudd og etablering av en ny stemmerettsforening i februar 1898. Likestillingsprinsippet fremste forsvarer, Gina Krog, kritiserte styret i KSF for kun å

fremme rettighetene til en viss klasse kvinner og fikk med seg en stadig voksende andel medlemmer over til Landskvindestemmeretsforeningen (LKSF).

Bruddet førte til at det utviklet seg to politiske retninger innenfor kvinnestemmerettssaken. Utbryterne i LKSF ble oppfattet som en venstreradikal forening, mens KSF ble ansett som mer konservativ og partipolitisk (Moksnes, s. 214).

Begrenset stemmerett på dagsordenen

Innføringen av allmenn stemmerett for menn førte til en massiv mobilisering for kvinners stemmerett. På Stortinget innkom det tre nye forslag til grunnlovsendringer og syv nye forslag til innføring av kommunal stemmerett for kvinner. Det siste ble fulgt av en adresse fra kvinnenens stemmerettstog den 17. mai 1899 og et opprop underskrevet av 12 000 kvinner.

Samtlige forslag om kvinners kommunale stemmerett ble av et enstemmig odelsting i 1899 oversendt regjeringen til drøftelse og bearbeidelse, ettersom man anså at tiden ennå ikke var moden til å ta en ny stemmerettsdiskusjon.

Men før regjeringen rakk å respondere, innkom det nye forslag og opprop som gjorde det vanskelig å utsette debatten ytterligere.

Begrenset kommunal stemmerett i 1901

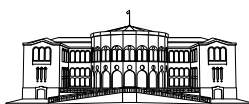
Etter tautrekking mellom odelsting og lagting i mai 1901 ble det endelig vedtatt at kvinner med formue eller inntekt på minst 400 kroner skulle få kommunal stemmerett. Forslaget ble først vedtatt med klart flertall i Odelstinget, til bifallsytringer fra galleri og losjer. Men i Lagtinget gikk vedtaket først igjennom ved andre gangs behandling, med et knapt flertall på 15 mot 14 stemmer. Den 29. mai 1901 ble det innført begrenset stemmerett for kvinner ved kommunevalg gjennom formannskapslovene.

Midlertidig tilbakeslag

Innføringen av begrenset stemmerett for kvinner ved kommunevalg skapte optimisme da Stortinget nok en gang skulle behandle spørsmålet om statsborgerlig stemmerett for kvinner i sesjonen 1901–1902. Men til manges overraskelse anbefalte konstitusjonskomiteen at Stortinget ikke skulle bifalle forslagene.

Til tross for at komiteens formann, Carl Berner, under debatten i 1898 uttalte at han ville stemme for en begrenset statsborgerlig stemmerett for kvinner, var argumentasjonen nå at man måtte høste erfaring fra endringene i de kommunale stemmerettsreglene. Komiteens innstilling ble enstemmig bifalt.

På Stortinget i sesjonen 1903–04 var argumentasjonen den samme. I sitt innlegg i stortingsdebatten den 9. desember 1903 sa stortingspresident Berner at saken burde bringes under samfunnsdebatt frem mot neste valg. Komiteens innstilling om ikke å bifalle grunnlovsforslagene ble nok en gang enstemmig vedtatt.

Forslag om allmenn kommunal stemmerett for kvinner ble tilbakevist med samme begrunnelse. Odelstinget senket riktignok inntektsgrensen for stemmerett fra 400 til 300 kroner i 1904, men flertallet valgte å opprettholde «dette forkastelige, inkonsekvente censussystem», som representanten Castberg kalte det i odelstingsdebatten den 19. april 1904.

Men i 1905 kom det endelige vendepunktet.

Underskriftsaksjonen i 1905

Da spørsmålet om unionsoppløsning ble gjenstand for folkeavstemning den 13. august 1905, ba Landskvindestemmeretsforeningen om at kvinner også måtte få delta. Svaret fra regjeringen var nei, men kvinnestemmerettsaktivistene lot seg ikke avfeie. Løsningen ble å organisere en storstilt innsamling av underskrifter.

Bare tre dager etter at folkeavstemningen var avholdt, mottok Stortinget en adresse fra Drammens Kvinderaad og en pakke med over 12 000 underskrifter til støtte for unionsoppløsningen. Noen dager senere overleverte LKSF sin adresse, sammen med 4275 lister med 244 765 navn. Senere på høsten ble antallet supplert med ytterligere 35 113 navn.

Til sammen ga ca. 300 000 kvinner sin støtte til mennenes politiske aksjon. Til sammenligning var det 368 208 menn som stemte ja til unionsoppløsningen (mot 184 som stemte nei).

Underskriftsaksjonen i 1905 ble en inspirasjon for kvinnes kamp for stemmerett og et bevis på kvinners samfunnsengasjement. Kvinnes evne til å mobilisere og gjennomføre en slik aksjon på så kort tid vakte oppsikt, og det fikk stor betydning for utfallet av den neste debatten om kvinners stemmerett i Stortinget.

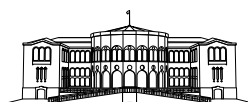
Begrenset statsborgerlig stemmerett i 1907

Det neste slaget om kvinnestemmeretten fant sted i 1907. I konstitusjonskomiteens innstilling ble det referert til den levende interesse og fedrelandskjærlighet som norske kvinner ga uttrykk for ved folkeavstemningen i 1905.

Denne opptreden fra kvinnes side vakte fortjent oppmerksomhet over det hele land og ga anledning til en livligere diskusjon om statsborgerlig stemmerett for kvinner, står det i innstillingen.

Stortinget hadde også på dette tidspunkt mottatt nok en omfattende underskriftsaksjon til støtte for innføringen av statsborgerlig stemmerett for kvinner.

Spørsmålet Stortinget skulle ta stilling til under debatten i 1907, var om kvinnene hadde de forutsetninger som skulle til for å kunne utøve stemmeretten på en heldig måte, og dette spørsmålet måtte etter komitéflertallets mening besvares med et ja.

Komiteen viste også til utviklingen internasjonalt. Spørsmålet om stemmerett for kvinner ble drøftet i mer eller mindre alle «siviliserte» land, og kvinneforeningene sto samlet under en internasjonal stemmerettsallianse. I innstillingen ble det grundig redegjort for situasjonen i de fleste vestlige land, med henvisning blant annet til Finnlands konstitusjon av 1906, der kvinnene beholdt stemmerett på samme vilkår som menn.

Komiteen innstilte til Stortinget å votere over tre alternative forslag, som alle innebar innføring av en begrenset stemmerett for kvinner. Det første forslaget, fremsatt av representanten Carl Stousland, var fremmet av Kvindestemmeretsforeningen i brev til Stortinget av 30. oktober 1903, undertegnet av blant andre Anna Rogstad, Anne Holsen og Ragna Nielsen.

Debatten i 1907 viste at det fortsatt var sterk motstand mot stemmerett for kvinner blant flere stortingsmenn. Den mest utrettelige av dem var Ole Olsen Malm fra Samlingspartiet:

«En grundlovsbestemmelse om valgret for kvinder er en underminering av familiens grundvold, et indgreb i mandens ret til at kræve, at hans hustru skal leve i og for hjemmet og en voldshandling mot børnene, hvem familien i første linje skal tjene og støtte».

Malm presterte også å si at kvinnespørsmålets sosiale løsning ikke lå i stemmeretten, men i å skaffe flest mulige kvinner adgang til et hygienisk og økonomisk henseende sorgfritt ekteskap – med andre ord i å forbedre livsvilkårene for mannen. «For kvinden afhænger hendes livslykke ikke af, at hun er fri, men af at hun er bunden til manden», sa Malm.

Der var også Malm som uttalte at hvis man foruten den innflytelse som kvinnen hadde bak kulissene, også skulle gi henne statsborgerlig stemmerett, så ville det ikke bli til å holde ut. Slike utsagn skapte nok bare munterhet i salen, for Castberg uttalte at det var et gledelig vitnesbyrd om hvor langt man var kommet i kultur og sunn sans på dette området, «at det eneste udførlige forsvar for at opretholde den nuværende udelukkelse af kvinderne, som er kommet frem her, det drukner i latter».

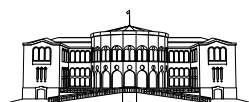
Under voteringen i Stortinget den 14. juni 1907 ble forslaget fra Stousland bifalt med 96 mot 25 stemmer. Stemmerett for kvinner, riktignok begrenset, ble endelig grunnlovfestet, etter nesten 20 års debatt i Stortinget.

Stemmerett ga også valgbarhet – Anna Rogstad på Stortinget i 1911

Ved valget i 1909 ble Anna Rogstad valgt inn som første vararepresentant for Gamle Aker krets i Kristiania. I tillegg til sitt lederverv i KSF var Rogstad i en årrekke lærerinnenens representant i skolestyret, og hun var medlem og senere varamedlem av bystyret i Kristiania.

Rogstad representerte Frisinnede Venstre, som stilte felles liste med Høire ved valget. Da Høire-lederen Jens Bratlie – som for øvrig var en motstander av kvinners stemmerett – fikk permisjon fra Stortinget i 1911, ble Rogstad innkalt.

Anna Rogstad møtte som første kvinne på Stortinget den 17. mars 1911. I løpet av noen uker i mars og juni gjorde hun seg bemerket i flere saker, og da Bratlie ble utnevnt til statsminister i

februar 1912, møtte hun som representant resten av perioden. Rogstad var en dyktig taler og viste stor allsidighet i sin tid på Stortinget.

Rogstad tilførte debatten på Stortinget akkurat de tingene mindretallet i 1890 hevdet at kvinner ville være opptatt av, nemlig sosiale spørsmål og fredssaken. Den første saken Rogstad tok ordet i fra Stortingets talerstol, var en sak om hærbudsjettet. Hun talte varmt for freds- og voldgiftssaken, men gjorde det samtidig klart at så lenge fredssaken ikke var kommet lenger, måtte man ikke oppgi støtten til forsvaret.

I tillegg til at hun engasjerte seg i saker på sitt eget felt, skole og utdanning, engasjerte Rogstad seg i helse- og omsorgsspørsmål, skattesaker, saker om arbeidsliv, fattigvesen og bygningsvesen – for å nevne noen. Rogstad ble i 1912 medlem av næringskomiteen, og opptrådte som ordfører for flere av sakene.

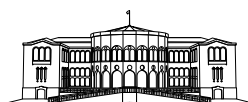

Anna Rogstad. Stortingets bildearkiv. Foto: Szacinski

Den siste kampen

Året før Rogstad møtte på Stortinget, oppnådde kvinner alminnelig kommunal stemmerett ved endring i formannskapslovene den 27. mai 1910. Det knyttet seg derfor store forventninger til Stortingets behandling av forslag til tilsvarende endring i Grunnloven året etter. Et av forslagene om innføring av alminnelig stemmerett for kvinner var stilt av regjeringen.

Til tross for at regjeringen og konstitusjonskomiteen anbefalte det og et klart flertall av representantene stemte for, oppnådde ikke forslaget grunnlovsmessig flertall ved voteringen den 10. august 1911. Jens Bratlie var en av herrene som stemte imot.

Det neste stortingsvalget skulle imidlertid luke ut siste rest av motstand, og ved valget i 1912 hadde samtlige politiske partier programfestet alminnelig stemmerett for kvinner.

Allmenn stemmerett innføres i 1913

Under debatten 11. juni 1913 var det full enighet om at kvinner skulle få stemmerett på lik linje med menn, men det var også flere som ønsket å senke stemmerettsgrensen til 21 år samtidig. «Jeg tror, at det nuværende Storting ikke vilde ha skapt sig noget daarlig eftermæle, om det nu hadde gjennomført almindelig stemmeret helt ut for alle over 21 aar og dermed avsluttet stemmeretskampen her i vort land», sa representanten Ribsskog.

Det ble imidlertid et for stort steg å ta for flertallet. § 50 ble endret til å lyde:

«Stemmeberettigede ere de norske Borgere, Mænd og Kvinder, der have fyldt 25 Aar, og som have været bosatte i Landet i 5 Aar og opholde sig der.»

Stemmeretten i tiden etter 1913

I 1920 ble stemmeretten utvidet til alle borgere over 23 år, og i 1946 ble stemmerettsalderen senket til 21 år. Men den viktigste endringen i tiden etter 1913 var at fattigunderstøttede ble innlemmet som stemmerettsberettigede i 1919. For selv om endringen i Grunnlovens stemmerettsparagraf i 1913 var en seier, var det en stor andel menn og kvinner, og da særlig kvinner, som ikke ble ansett som skikket til å delta ved valg.

Bestemmelsen i stemmerettsparagrafen om tap av stemmerett ved mottakelse av fattigstøtte kom ved innføringen av alminnelig stemmerett for menn i 1898. Bestemmelsen ble videreført ved innføringen av alminnelig stemmerett for kvinner i 1913, og ved stortingsvalget i 1915 var det en stor andel kvinner som ikke fikk benyttet seg av kvinnes nyvunne rettighet fordi de var fattige. Av over 47 000 suspenderte dette året var mer enn 30 000 kvinner.

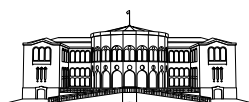
Bestemmelsen om fattigunderstøttede i stemmerettsparagrafen rammet de mest sårbare i samfunnet. Først da bestemmelsen ble fjernet i 1919, og fattigdom ikke lenger ble regnet som grunnlag for å suspendere borgeres stemmerett, kan man snakke om en fullverdig demokratisk slutføring av stemmeretskampen.

Stemmerettsparagrafen i dag

Siden 1978 har stemmeberettigede ved stortingsvalg vært de norske borgere, menn og kvinner, som senest i det år valgtinget holdes, har fylt 18 år.

I det nye forslaget til språklig revisjon av Grunnloven som foreligger i Grunnlovsspråkutvalgets rapport (Dokument 19, 2011–12) foreslås det å fjerne presiseringen «menn og kvinner», som man la til i 1913.

For mens det på begynnelsen av 1800-tallet var åpenbart at man med norske borgere kun mente menn, er det tilsvarende åpenbart to hundre år senere at begrepet også omfatter kvinner.

Kilder og litteratur

Bergkvist, Johanne og Unn Hovdhaugen, «Fattig og umyndiggjort», artikkel i Lokalhistorisk magasin, Nr. 1, 2013

Moksnes, Aslaug: *Likestilling eller særstilling? Norsk Kvinnesaksforening 1884–1913*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1984

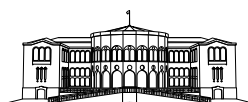
Rønning, Bjørn R. og Wahl, Tanja: «Halve folket ble spurt, hele folket svarte», *Stortinget og unionen med Sverige 1814–1905*, Stortinget 2005. www.stortinget1905.no

Stortingets ekstraktprotokoll 1890, 1903, 1905

Stortingsforhandlinger

Stortinget/Kolstad, Eva: *Utsnitt av lovforslag, komitéinnstillinger og debatter i Stortinget om Stemmerett for kvinner 17. mai 1814–11. juni 1913*, Fred. Arnesen Bok- og akcidenstrykkeri, Oslo 1963

Wahl, Tanja: «Anna Rogstad – første kvinne på Stortinget i 1911», [Perspektiv 1/11](#), Stortinget 2011. www.stortinget.no/annarogstad

2. KVINNESTEMMERETTSBEVEGELSEN OG UNDERSKRIFTSAKSJONENE

Av Jannike Wehn Hegnes, stortingsarkivet

Stortinget mottok en rekke adresser og petisjoner fra den organiserte stemmerettsbevegelsen fra 1890 og frem mot innføringen av allmenn stemmerett for kvinner i 1913. Ikke bare i Norge, men også internasjonalt ble underskriftsaksjoner en av kvinnestemmerettsbevegelsens hovedstrategier.

En av de mest kjente petisjonene ble lagt frem for det britiske parlamentet av filosofen John Stuart Mill i 1866. Mill, som ble en av kvinnestemmerettens viktigste ideologer med boken *On the Subjection of Women* (1869), satt som parlamentsmedlem i perioden 1865–68. Petisjonen var undertegnet av 1499 britiske kvinner. Dette var verken den første eller den største petisjonen til støtte for kvinners stemmerett i Storbritannia, men den regnes som startskuddet for den organiserte suffragettbevegelsen.¹

En annen underskriftsaksjon som i etterkant er gitt mye oppmerksomhet, ble levert parlamentet i New Zealand i 1893. I forkant av behandlingen av et lovforslag om å gi allmenn stemmerett til kvinner hadde stemmerettsforkjemperne samlet inn 31 827 signaturer til støtte for saken. Rullet sammen i en stor rull ble «the monster petition» levert parlamentet i Wellington. Kvinnenes engasjement ble tillagt stor vekt da beslutningen som gjorde New Zealand til det første selvstyrte landet med allmenn stemmerett for kvinner, ble fattet.² Underskriftslistene står i dag på UNESCOs Memory of the World-liste.³

Petisjoner av denne typen var en politisk praksis som ble vanlig ut over 1800-tallet. Med utbredelsen av skriftlige konstitusjoner hadde petisjonene endret karakter og funksjon. Fra å være henvendelser eller klagemål fra en eller flere undersåtter til en etablert autoritet, ofte skrevet i en underdanig tone, ble det vanlig med organiserte massepetisjoner. Denne formen for petisjoner hadde en mer likeverdig tone, hensikten var å påvirke folkeopinionen og oppnå bestemte politiske mål.⁴

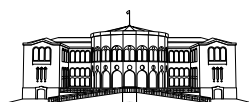
¹ Wingerden, Sophia A. van, 1999. *The Womens Suffrage Movement in Britain, 1866-1928*. Palgrave Macmillan, s. 1-21.

² Macdonald, Charlotte 2009. *Suffrage, Gender and Sovereignty in New Zealand*. In *Suffrage, Gender and citizenship*. International Perspectives on Parliamentary Reforms. Sulkunen, Nevala-Nurmi og Markkola (red.), Cambridge Scholars Publishing, s. 21-22.

³ <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/flagship-project-activities/memory-of-the-world/register/full-list-of-registered-heritage/registered-heritage-page-8/the-1893-womens-suffrage-petition/>

⁴ Lex Heerma van Voss (red), 2002. *Petitions in Social History*. Cambridge University Press, s. 2.

Zaeske, Susan 2003. *Signatures of Citizenship: Petitioning, Antislavery, and Women's Political Identity*, University of North Carolina Press, s.3.

Politiske aktører uten stemmerett

Petisjoner ble et særlig viktig virkemiddel for kvinnestemmerettsbevegelsen, slik det også var i kampen for allmenn stemmerett for menn. For eksempel hadde chartistbevegelsen i Storbritannia og Thranebevegelsen i Norge stått bak omfattende underskriftsaksjoner til støtte for utvidelse av stemmeretten.

Gjennom petisjonene kunne kvinner handle som politiske aktører før de fikk formelle politiske rettigheter. Parlamentene i land med en aktiv kvinnestemmerettsbevegelse mottok en rekke underskriftsaksjoner i perioden fra midten av 1800-tallet til begynnelsen av 1900-tallet. Sammen med masse møter, foredragsturneer, personlig korrespondanse, pamfletter samt innlegg i tidsskrifter og aviser utgjorde underskriftsaksjonene kjernen i stemmerettsorganisasjonens politiske mobilisering. Petisjoner ble sirkulert, signaturer samlet og lister returnert, ofte over store geografiske avstander.

Underskriftsaksjonen ble også tatt i bruk som metode av dem som gikk imot kvinnestemmeretten. I USA, Australia og Storbritannia var det flere eksempler på underskriftsaksjoner initiert av kvinnestemmerettsmotstandere.

Stortinget og kvinneunderskriftene

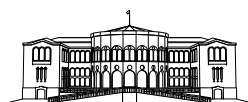
I Norge ble den første store underskriftsaksjonen levert Stortinget i 1890, få dager før Stortinget behandlet kvinnestemmerett for første gang. Kvindestemmerettsforeningen (KSF), opprettet i 1885, hadde samlet 4533 signaturer. Mobiliseringen og navneinnsamlingen hadde strukket seg over flere år.⁵

I løpet av 1890-årene ble kvinnebevegelsen en massebevegelse. Spørsmålet om kvinners stemmerett var fortsatt omstridt, men fra å oppta et lite antall kvinner i de store byene, hadde engasjementet spredt seg. Med opprettelsen av Landskvindestemmerettsforeningen (LKSF) i 1898 ble det dannet et landsomfattende nettverk med lokale stemmerettsforeninger.

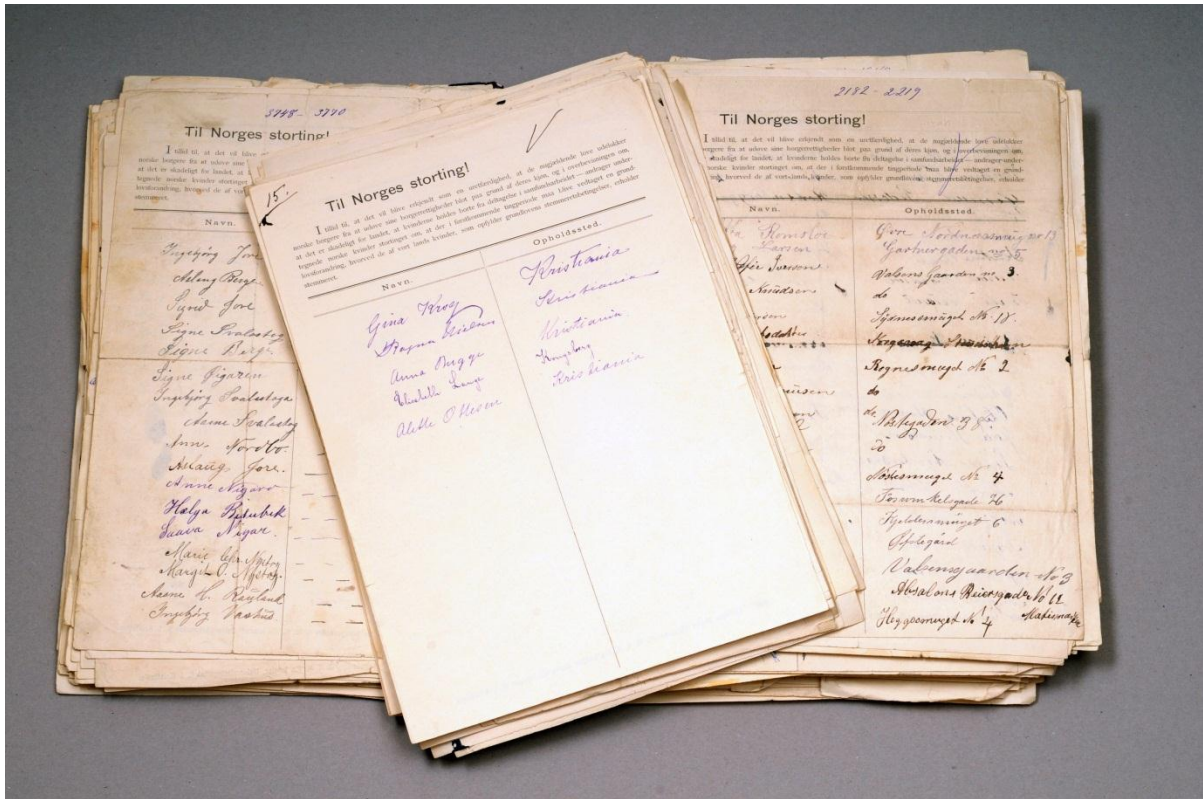
LKSF fulgte opp med en ny underskriftsaksjon bare ett år etter etableringen. Våren 1899 kunne foreningen overlevere Stortinget 10 570 underskrifter i forbindelse med behandlingen av den kommunale stemmeretten. Med ettersendelse av navn nærmet antallet seg 12 000. Det var mer enn dobbelt så mange underskrifter som aksjonen i 1890 hadde samlet. Parallelt med de store aksjonene mottok Stortinget også mange mindre og uavhengige petisjoner.

Underskriftsaksjonen i 1905 regnes som et høydepunkt og ble et vendepunkt i den norske stemmerettskampen. Bakgrunnen for aksjonen var at det skulle holdes en folkeavstemning om Stortingets beslutning av 7. juni om å oppløse unionen med Sverige. LKSF bad om at også kvinnene måtte få delta, men anmodningen ble avslått. Foreningen svarte med å arrangere en storstilt underskriftsaksjon. I løpet av to sensommerer fant det sted en omfattende grasrotmobilisering, som resulterte i nærmere 300 000 underskrifter. Aksjonen knyttet stemmeretten og det nasjonale spørsmålet sammen til en felles sak.

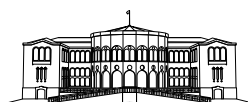
⁵ Moksnes, Aslaug 1984. *Likestilling eller særstilling?: Norsk kvinnesaksforening 1884-1913*, Gyldendal, s. 172.

Da spørsmålet om stemmerett ved stortingsvalg skulle opp i Stortinget i 1907, mobiliserte LKSF på nytt. Denne gangen ble 18 000 signaturer samlet. Det var imidlertid den storstilte aksjonen i 1905 som ble trukket frem da Stortinget den 14. juni i 1907 besluttet å gi kvinner begrenset stemmerett ved stortingsvalg. Aksjonen i 1907 ble den siste store mobiliseringen for stemmeretten, hele seks år før Stortinget vedtok allmenn stemmerett for kvinner. På de neste sidene vil vi se nærmere på aksjonene i 1890, 1905 og 1907.

Fra underskriftsaksjonen i 1890. Foto: Stortingsarkivet

3. UNDERSKRIFTSAKSJONEN I 1890

Av Tanja Wahl, stortingsarkivet

Noen få dager før spørsmålet om stemmerett for kvinner skulle behandles for første gang, mottok Stortinget en trykt adresse fra Kvindestemmeretsforeningen og 4533 underskrifter til støtte for grunnlovsforslaget.

Underskriftsaksjonen i 1890 var den første av flere underskriftsaksjoner fra norske kvinner til støtte for forslag om å gi kvinner stemmerett.

Arbeid for kvinnestemmerett tar til

I Dagbladet den 14. desember 1885 kunne man lese at «en del kvinder er traadt sammen for at danne en forening, der udelukkende har til formaal at arbeide for stemmeret for kvinder».

Kvinnesaksforkjemperen Gina Krog, som året før hadde vært med på å stifte Norsk Kvindesagsforening, mente det ikke ble gjort nok for å fremme kvinnenes krav om politiske rettigheter. I 1885 etablerte hun en ny forening, Kvindestemmeretsforeningen, sammen med bl.a. Fredrikke Marie Qvam og lærerinnene Ragna Nielsen, Anna Rogstad og Anne Holsen.

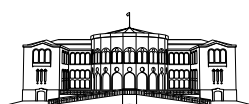
Et halvt år etter at foreningen var stiftet, ble kvinnestemmerettsspørsmålet brakt inn for Stortinget. Det var Ragna Niensens bror, stortingsrepresentant Viggo Ullmann, som sammen med åtte partifeller fra Venstre fremmet det første grunnlovsforslaget om stemmerett for kvinner, den 18. juni 1886.

Økende tilslutning

Spørsmålet om kvinners stemmerett skulle behandles etter valget av et nytt storting. Kvindestemmeretsforeningen benyttet tiden til å fremme sin sak i Kvindesagsforeningens tidsskrift Nylænde og gjennom å drive omfattende foredragsvirksomhet. I 1889 var antallet medlemmer i Kvindestemmeretsforeningen 200, i 1890 var det vokst til 300.

For å understreke at kvinnene var i stand til å vise politisk engasjement og mobilisere krefter, satte Kvindestemmeretsforeningen i gang en innsamling av underskrifter til støtte for en grunnlovsforandring. Utsendinger fra Kvindestemmeretsforeningen tok med seg den trykte anmodningen da de holdt foredrag rundt om i landet. Anmodningen lød:

«I tillid til, at det vil blive erkjendt som en uretfærdighed, at de nugjælende love udelukker norske borgere fra at udøve sine borgerrettigheder blot paa grund af deres kjønd, og i overbevisning om, at det er skadelig for landet, at kvinderne holdes borte fra samfundsarbeidet – andrager undertegnede norske kvinder stortinget om, at der i førstkommende tingperiode maa blive vedtaget en grundlovsforandring, hvorved de af vort lands kvinder, som opfylder grundlovens stemmeretsforbindelser, erholder stemmeret.»

Stortingets reaksjon

Stortinget mottok underskriftslistor og en adresse fra Kvindestemmeretsforeningen i slutten av april (referert i Stortinget den 28. april 1890). En måned senere, den 28. mai, sendte foreningen inn et supplement til den tidligere fremsendte trykte adresse. Antallet underskrifter til støtte for grunnlovsforslaget som en uke senere skulle opp til behandling, var totalt 4533.

Kvinnenes aksjon ble ikke viet stor oppmerksomhet under debatten 5.–6. juni 1890, men representanten Andreas Olsen Berger fra Høyre viste til at antallet kvinner som krevde stemmerett – 4533 – var en forsvinnende del sett i forhold til antallet kvinner i landet. «Vilde man i modsat Retning faa en Fortegnelse over de Kvinder i vort Land, som beder sig fritaget for at faa denne Ret, turde det Tal blive endnu større», mente han.

Engasjementet vokser

Selv om antallet kvinneunderskrifter til støtte for en grunnlovsendring i 1890 kanskje ikke var overveldende, var engasjementet skapt – og det vokste kraftig i årene som kom.

Kvindestemmeretsforeningen, og senere også Landskvindestemmeretsforeningen som utgikk fra denne i 1898, sto bak en mengde forslag, appeller og opprop som jevnlig ble stilet til Stortinget.

Ni år etter den første underskriftsaksjonen var antallet nær tredoblet da 12 000 kvinner skrev under på et opprop om kommunal stemmerett for kvinner i 1899. Og da stemmerettssaken ble koblet til spørsmålet om Norges selvstendighet og unionsoppløsningen med Sverige i 1905, var antallet svimlende 300 000.

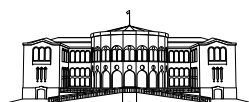
15.

Til Norges storting!

I tillid til, at det vil blive erkjendt som en uretfærdighed, at de nugældende love udelukker norske borgere fra at udøve sine borgerrettigheder blot paa grund af deres kjønn, og i overbevisningen om, at det er skadeligt for landet, at kvinderne holdes borte fra deltagelse i samfundsarbeidet — andrager undertegnede norske kvinder stortinget om, at der i førstkommande tingperiode maa blive vedtaget en grundlovsforandring, hvorved de af vort lands kvinder, som opfylder grundlovens stemmeretsbetingelser, erholder stemmeret.

Navn.	Opholdssted.
Gina Kroeg Hanna Nielsen	Kristiania Kristiania

Fra underskriftsaksjonen i 1890 med Gina Krogs underskrift. Foto: Stortingsarkivet

4. UNDERSKRIFTSAKSJONEN I 1905

Halve folket ble spurt, hele folket svarte.

Av Gro Vilberg og Jannike Wehn Hegnes, stortingsarkivet

I stortingsarkivet ligger pakker med 4000-5000 lister fra hele landet med underskriftene til nær 300 000 kvinner. Listene stammer i hovedsak fra Landskvindestemmeretsforeningens aksjon i augustdagene i 1905. Navneinnsamlingen var en suksess og ble et vendepunkt i den videre kampen for stemmeretten.

Folkeavstemningen

Underskriftsaksjonen knyttet stemmeretten og det nasjonale spørsmålet sammen til en felles sak. Den 28. juli 1905 hadde Stortinget besluttet at det skulle avholdes en folkeavstemning den 13. august. Folket skulle svare ja eller nei til Stortingets vedtak av 7. juni om oppløsning av unionen med Sverige. Det politiske manntall skulle legges til grunn for avstemningen. Det innebar at det kun var stemmeberettigede borgere som kunne delta, det ville si norske menn over 25 år som ikke mottok fattigunderstøttelse.

Fredrikke Marie Qvam, formannen i Landskvindestemmeretsforeningen (LKSF), sendte et telegram til Stortinget med anmodning om at også kvinnene måtte få være med. Flere aviser trykket også innlegg hvor det ble foreslått at stemmerettsløse menn og kvinner måtte få gi uttrykk for sin mening.

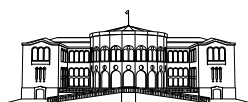
Norske Kvinners Nasjonalråds adresse

Motargumentene om at dette ville forsinke og komplisere organiseringen av avstemningen, vant fram. Man fryktet også at et dårlig fremmøte fra kvinnenes side kunne skade saken. Gina Krog, redaktør av Nylænde og formann for Norske Kvinners Nasjonalråd (NKN), aksepterte avslaget. I stedet tok hun initiativ til en adresse til storting og regjering hvor alle landets kvinneorganisasjoner skulle være representert med én underskrift hver. NKN var en nøytral paraplyorganisasjon for alle typer kvinneorganisasjoner, som avholds-, misjons-, sedelighets-, husmor- og stemmerettsforeninger.

Adressen ble overrakt Stortingets president Berner og fungerende statsminister Løvland den 13. august. Adressen var datert 11. august og undertegnet av representanter for 565 foreninger. En ny adresse, datert 13. august, inneholdt underskrifter fra ytterligere 28 foreninger. Underskrifter fra 18 foreninger som ikke kom med i de trykte adressene, ble senere sendt inn.

Mobilisering

Skuffelsen var likevel stor, og flere steder hadde man allerede begynt å samle inn underskrifter - blant annet i Drammen, hvor Betzy Kjelsberg var en drivende kraft. I LKSF sentralt tok Elise

Welhaven-Gunnerson initiativet, mens formannen Fredrikke Marie Qvam synes å ha vært mer avventende.

LKSFs startsignal kom med et opprop lørdag 5. august som ble sendt alle foreningens ledd. I dagene etter ble det trykket og distribuert underskriftslister til lokallag og enkeltmedlemmer med en frist for innlevering 19. august. Oppropet ble også trykket i små og store aviser.

I 1905 hadde LKSF 42 lokallag rundt omkring i landet og ca. 2000 medlemmer. Men listene fra LKSF nådde også utover kretsen av stemmerettsforkjempere. En viktig kanal for dette var forbindelsen til sanitetskvinnene gjennom deres felles leder, Fredrikke Marie Qvam.

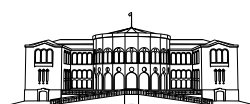

Drammens Kvinderaad, 1905. Drammens museum

Innsamling

Underskriftslister ble lagt ut i avisekspedisjoner, butikker, kirker, fabrikker og i lokalene hvor mennene avla sine stemmer. Der hvor det fantes lokallag, kunne foreningskvinnene dele arbeidet mellom seg. De gikk fra dør til dør eller stilte seg opp på et sentralt sted og grep fatt i kvinner som passerte. På landsbygda gikk de fra gård til gård, og noen steder ble det igangsatt ambulerende lister.

Kvinner med en sentral posisjon - enten som hustru til en embetsmann eller som medlem av et foreningsstyre - stod ofte i spissen for navneinnsamlingen. Det var også flere menn som deltok

i aksjonen. Dette var gjerne menn som var engasjert i den nasjonale saken, og som hadde en sentral posisjon i lokalsamfunnet - som ordføreren, lensmannen eller presten.

Hovedmengden av listene ble sendt til foreningens sekretær Marie Kjølseth i Universitetsgaten 2 i Kristiania. Denne gateadressen var forhåndstrykket på mange av listene. I leiligheten i Universitetsgaten ordnet Marie Kjølseth og Elise Welhaven-Gunnerson 4275 lister og sorterte dem amtsvis i 18 pakker pluss en pakke med *spredte lister*. Pakken med spredte lister inneholdt blant annet lister fra et nordisk lærerstevne i København, fra båten *Lofoten* på vei fra Hamburg til Kristiania, fra sanatorier - og mange lister uten lokalisering. Her lå også 42 nummerte lister fra Modum med til sammen 2162 underskrifter.

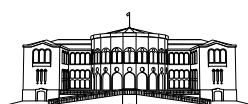
Overlevering i Stortinget

Den 22. august møtte en deputasjon bestående av foreningens styre - Qvam, Kjølseth og Welhaven-Gunnerson - opp på Stortinget for å overrekke en adresse sammen med listene. Adressen i form av et skriv var bundet inn i en rød skinnperm. På forsiden var trykket med gullskrift «Tilslutning til 7de-Juni-Beslutningen fra Norske Kvinder ved Landskvindestemmeretsforeningen». Sammen med skrivet lå en fortegnelse over antall underskrifter fra hvert amt. På under to uker hadde aksjonen resultert i hele 244 765 underskrifter. Det samlede antallet navn skulle bli enda høyere.

En deputasjon fra Drammen hadde allerede dagen i forveien levert lister fra Drammen og omegn i en vakkert dekorert pakke i nasjonale farger. Pakken inneholdt 12 379 navn.

Underskriftslistene fra Drammen. Foto: Stortingsarkivet

Sarpsborg kvinneråd leverte sine lister med 3165 navn direkte til byens stortingsrepresentant, president Berner. Og i oktober ble det overlevert ytterligere en pakke med 35 113 navn fra LKSF. Dette var lister som ikke ble samlet inn eller sendt inn tidsnok til å komme med i august. I tillegg ble noen lister levert Justisdepartementet. Til slutt kom antallet underskrifter opp i rundt 300 000.

Blant listene som ble ettersendt i oktober, var hovedmengden av listene fra aksjonene i Bergen og Trondheim med omland, med over ti tusen underskrifter fra hver. Trondhjems kvindesaksforening var en av drivkreftene bak trønderaksjonen. I Trondheim, og antakelig også i Bergen, regnet stemmerettsforkjemperne med at de kunne få med flere kvinner hvis invitasjonen ikke gikk ut fra de rene stemmerettsforeningene. I pakken fra oktober kom også listene fra Tønsberg og omegn.

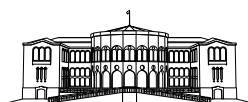
Sommer og ferietid

Siden folkeavstemningen og kvinnenes aksjon foregikk midt på sommeren, oppholdt mange seg andre steder enn på sitt hjemsted. Bykvinner var på ferie, og på landet var de midt i høytida. Noen av listene viser spor av dette – for eksempel ble det notert «sommergjest» bak enkelte navn. På lister som ble samlet inn ved kursteder, sanatorier, hoteller og setre, kom kvinnene gjerne fra andre steder. I tillegg kom det at kvinner som bodde i landdistriktene, ofte skrev under på lister på mer sentrale steder, som nærliggende tettsteder eller kjøpsteder. Noen lister bærer preg av at alle navnene er skrevet med samme håndskrift. Dette kunne være lister som ble renskrevet før de ble sendt inn, eller hvor kvinnene hadde telefonert eller telegrafert inn navnene sine.

Alder og antall

Nær 300 000 underskrifter fra kvinnene er et anselig tall, tatt i betraktning at 368 392 menn med stemmerett (25 år) deltok ved den stortingsvedtatte folkeavstemningen. Disse tallene er likevel ikke direkte sammenlignbare. Det ble for eksempel ikke praktisert en entydig aldersgrense for underskriftsaksjonen. På oppropet fra LKSF sentralt ble det ikke satt noen grense i det hele tatt. En del steder, som i den store aksjonen i Trondheim, ble alderen satt til 25 år. Mange steder ble «voksne kvinder» oppfordret til å skrive under. Det kunne tolkes på ulikt vis. Lister fra Øiestad viser at «voksne» omfattet «konfirmerede kvinder». På flere lister ble fødselsåret føyet til etter navnet. Noen steder har innsenderne av listene strøket ut personer som er under 25 eller 21 år. Det er også eksempler på at menn uten stemmerett har skrevet seg på kvinnelistene. Til og med svenske statsborgere har i ett tilfelle skrevet seg på en liste.

Aksjonen var alt i alt en stor suksess. I løpet av to hektiske sommeruker hadde det lyktes å mobilisere kvinner over hele landet. Aksjonen hadde demonstrert at kvinner hadde både evner og interesse når det kom til de statsborgerlige spørsmålene. Den vellykkede aksjonen ble i etterkant brukt som et viktig argument for innføring av statsborgerlig stemmerett for kvinner.

Kilder og litteratur

Fredrikke Marie Qvams arkiv, Universitetsbiblioteket, Trondheim

Nylænde, Tidsskrift for kvindernes sag, årgang 1905

Stortingsforhandlinger 1905

Unionens oppløsning 1905. Offisielle aktstykker vedrørende unionskrisen... utgitt v/ J.V. Heiberg, byråsjef i Kirkedepartementet. Kra. 1906

Fløystad, Ingeborg: «...at være med blandt landets borgere». *Agderkvinnene og unionsoppløsningen*, Agder Historielag, årsskrift nr. 81 2005

Gamme, Anne: «Mandsstemmer har vi saa evigt nok af fra før». *Perspektiver på Stemmerettsdebatt for kvinner i perioden 1898-1913*, hovedoppgave i historie, UiO, 2001

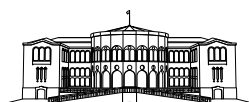
Hagemann, Gro: “*To Become a Political Subject: Enfranchisement of Women in Norway, Suffrage, Gender and Citizenship*”, i *International Perspectives on Parliamentary Reforms*. Red. Sulkunen m.fl. Cambridge Scholars Publishing, 2009

Høgh, Marie: *Norske kvinder, en oversigt over deres stilling og livsvilkaar i hundreaaret 1814 – 1914*. Mørck, Fredrikke (red.), Berg og Høghs forlag. Kristiania 1914

Moksnes, Aslaug: *Likestilling eller særstilling? Norsk Kvinnesaksforening 1884-1913*, Oslo 1984

Storholmen, Åse: «Kvinderne maa vel regnes med til folket». *Kvinnenes underskrifts-kampanje til støtte for unionsoppløsningen i 1905*. Upublisert mellomfagsoppgave i historie ved Høgskolen i Vestfold, 2002

Stuksrud, Brit Connie: *Kvinnestemmeretten i Horten og de andre Vestfoldbyene. Mediedekning og organisasjonsarbeid*, doktoravhandling ved UiB, 2008

5. UNDERSKRIFTSAKSJONEN I 1907

Av Jannike Wehn Hegnes, stortingsarkivet

Våren 1907 mottok Stortinget 18 000 underskrifter fra norske kvinner. Anledningen var Stortingets behandling av spørsmålet om kvinners stemmerett ved stortingsvalg.

Aksjonen føyet seg inn i rekken av adresser og petisjoner rettet til Stortinget fra stemmerettsbevegelsen. Denne aksjonen skulle imidlertid bli den siste store mobiliseringen i den norske stemmerettskampen – hele seks år før Stortinget vedtok allmenn stemmerett for kvinner.

«Hvor er de 300 000 fra 1905?»

Våren 1907 skulle Stortinget behandle spørsmålet om kvinners stemmerett ved stortingsvalg. Det handlet om den statsborgerlige stemmeretten og ville kreve endringer av grunnloven. Kvinner med en viss formue og inntekt var allerede gitt stemmerett ved kommunevalg gjennom endringer i formannskapslovene i 1901.

Det var stille rundt saken ved årsskiftet. «Hvor ble det av de 300 000 fra 1905?» spurte Gina Krog i kvinnesakstidsskriftet *Nylænde*.⁶ Underskriftsaksjonen i 1905 hadde vist at det var mulig å mobilisere kvinnene.

Ny strategi

På dette tidspunktet var Landskvindestemmeretsforeningen (LKSF) godt i gang med arbeidet. Lokallagene var allerede satt til å samle underskrifter. Foreningen hadde denne gangen lagt en ny strategi for navneinnsamlingen. Underskriftslistene ble ikke rettet til Stortinget og Regjeringen slik som sist, men direkte til stortingsrepresentantene. Det var også nytt at de ferdigtrykte listene presiserte at kvinnene som skrev under, måtte være over den gjeldende stemmerettsalderen på 25 år.

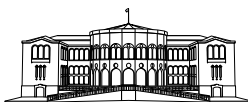
Listen hadde følgende tekst:

«Til Stortingsrepresentant _____ for _____ Valgkreds Hr. _____.

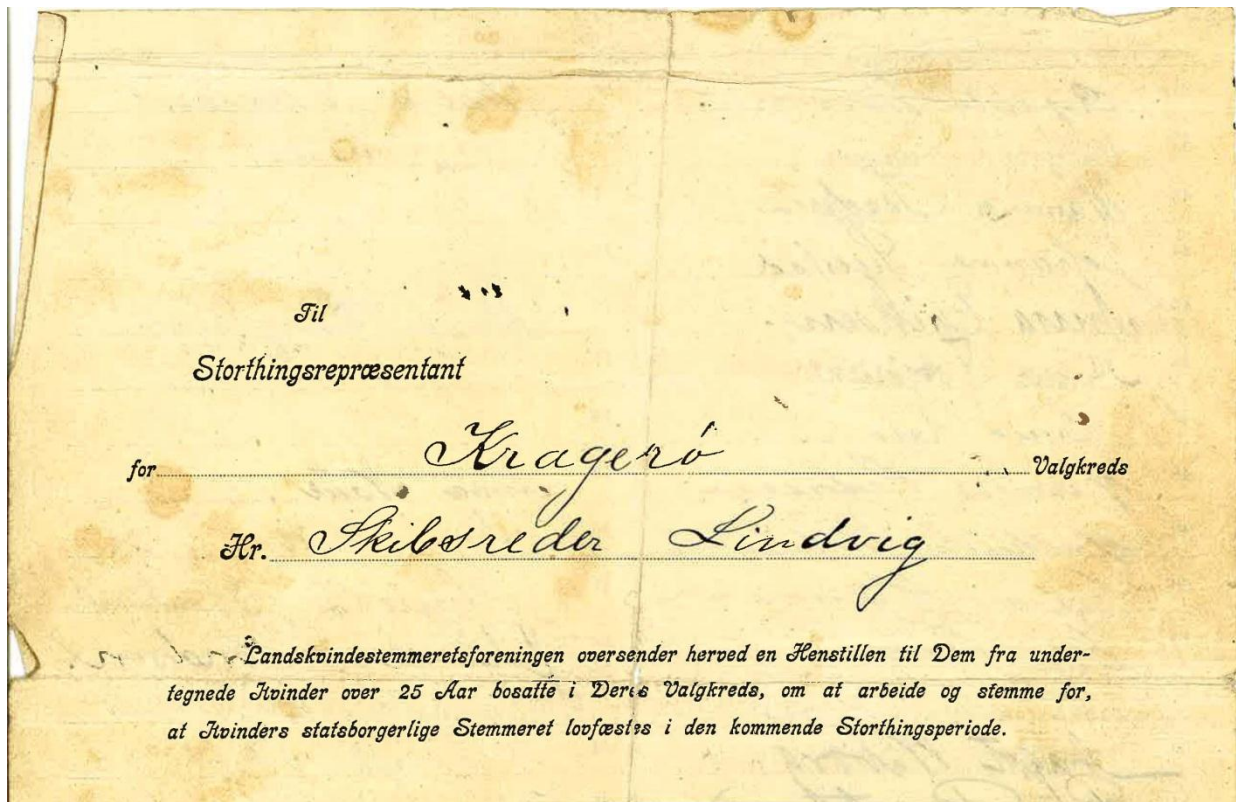
Landskvindestemmeretsforeningen oversender herved en Henstillen til Dem fra undertegnede Kvinder over 25 Aar bosatt i Deres Valgkreds, om at arbeide og stemme for, at Kvinders statborgerlige Stemmeret lovfæstes i den kommende Storthingsperiode.»

Fredrikke Marie Qvam, leder for LKSF, mente det var viktig å benytte anledningen når spørsmålet skulle opp i Stortinget. Stemmerettskravet seilte i medvind etter den store aksjonen i

⁶ Nylænde 01.02.1907, s. 34.

1905. Det var ikke gitt at «en saa gunstig politisk stilling oftere frembyder sig til at faa kvindernes statsborgerlige stemmeret gennemført».⁷

Underskriftsliste direkte rettet til stortingsrepresentant Lindvig. Foto: Stortingsarkivet

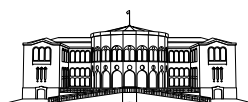
Underskriftsaksjonen var en av flere strategier for å skape oppmerksomhet om saken. Qvam oppholdt seg selv i Kristiania hele denne våren for å drive lobbyvirksomhet i forkant av stortingsbehandlingen. I *Nylænde* oppfordret hun kvinner til å bære det internasjonale stemmerettsmerket *Jus Suffragii* for å agitere for saken. «Husk hver kvinne at arbeidet for, at vort stemmeretskrav ved private samtaler, diskussion mellem flere og i pressen gjennemtrenger samfundsbevsitheden saaledes, at det ikke lenger gaar an at nægte os vor ret!»⁸

Innsamlingen

Innsamlingen av underskrifter ble effektivisert. I Kristiania ble byen delt opp i distrikter, og innsamlerne gikk fra dør til dør i tildelte områder. I 1905 hadde innsamlingen vært mer tilfeldig og avhengig av initiativ fra enkeltpersoner. Det viste seg likevel vanskeligere å skaffe underskrifter denne gangen. Resultatet av innsamlingen var særlig skuffende i Kristiania. Styret innkalte derfor til et medlemsmøte for å diskutere hva som kunne gjøres. Et masse møte ble foreslått, men Qvam avviste forslaget. De to «stortingsmændsfruer» Havig og Houg gikk også i mot forslaget. De mente at stortingsmennene nå hadde tatt standpunkt og ikke ville la seg

⁷ Nylænde 01.02.1907, s. 48.

⁸ Nylænde 01.02.1907, s. 48.

påvirke. Styret bestemte å avvente situasjonen.⁹ To andre foreninger, Norsk kvindesaksforening (NKF) og Kvindestemmeretsforeningen (KSF), valgte likevel å arrangere en demonstrasjon i begynnelsen av juni.

Komitébehandlingen

Under arbeidet med saken mottok konstitusjonskomiteen jevnlig underskriftslistene. Ettersom listene var stilet direkte til stortingsrepresentantene, var det de selv som leverte listene til Stortinget. Det ble dermed ingen formell overlevering i regi av LKSF, slik tilfellet hadde vært i 1905.

Ole Olsen Malm fra Samlingspartiet var den eneste i komiteen som gikk imot ethvert forslag om statsborgerlig kvinnestemmerett. For komiteens øvrige åtte medlemmer stod spørsmålet om stemmeretten skulle være begrenset eller ikke.

Komiteen innstilte til slutt på inntektsbegrenset statsborgerlig stemmerett for kvinner. Den store underskriftsaksjonen i 1905 ble trukket frem i komitéinnstillingen. Kvinnene hadde vist «en fædrelandskjærlighed, en politisk interesse og en politisk takt» som burde anerkjennes. Aksjonen i 1907 ble ikke nevnt. Malm på sin side leverte et ni sider langt særvotum hvor han argumenterte mot kvinnestemmerett på generelt grunnlag.¹⁰

Stortingsdebatten

Ifølge *Morgenbladet* var «alle Loger og Galleriet fylt til siste plass» da Stortinget startet forhandlingene fredag 14. juni. «Det kvindelige element var naturligvis usædvanlig stærkt representert; kvindestemmeretens Forkjæmpere med fru Qvam og Frøken Gina Krog i spidsen var anvist plass i Dame- og Diplomatløger.»¹¹ I *Aftenposten*, som fortsatt ikke støttet stemmerettskravet, var beskrivelsen av begivenheten mer lunken. I følge avisen var det ikke spor av den køen som pleide å oppstå utenfor Stortinget ved behandling av store saker. Og galleriet var også «forholdsvis tyndt befolket», iallfall i begynnelsen. Flertallet av dem som var møtt opp, var ifølge avisen interesserte damer, særlig blant kvinnesakens forkjempere.¹² Til gjengjeld hadde avisen sendt både en mannlig og en kvinnelig journalist for å dekke saken. Felles for begge avisene var at begivenheten fikk betydelig med spalteplass.

Stemmerettstilhengerne hadde mobilisert til siste slutt. Underskriftslistene fra Kristiania ankom Stortinget samme dag. Listene fra Ålesund hadde kommet dagen i forveien.

Debatten er i etterkant blitt husket for Malms innlegg. Han argumenterte heftig mot kvinnestemmerett og begrunnet motstanden biologisk: «Sterkt hjernearbeid foraarsager hos kvinden ikke alene ildebefindende, men gjør henne direkte syg»¹³. Han gikk også sterkt ut mot

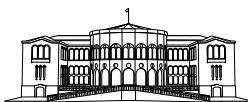
⁹ Aarberetning for Landskvindestemmeretsforeningen 1907.

¹⁰ Indst.S.XXXXVIII (1906/07).

¹¹ Morgenbladet aftennummer 14.06.1907.

¹² Aftenposten aftennummer 14.06.1907.

¹³ S.tid. 11.06.1907, s. 3526-3527.

kvinnestemmerettsbevegelsen og hevdet at kravet om stemmerett ikke var representativt for hva befolkningen som helhet ønsket.

Når det gjaldt underskriftene, mente han at aksjonen i 1905 hadde fått ufortjent mye oppmerksomhet. Aksjonen var på langt nær så imponerende som det ble gitt inntrykk av. Hadde kvinnene unnlatt å «stikke frem den hestefod, som man vil finde overalt om, at kvinderne savnede politisk stemmeret» ville resultatet kunne blitt langt bedre.¹⁴

Underskriftsaksjonen i 1907 beskrev han som en «komplet fiasko». Antallet signaturer var på ingen måte imponerende, og han stilte spørsmål ved de formelle sidene ved gjennomføringen. Foreningen hadde sendt ut lister fra Fredrikshald til Sydvaranger, likevel kunne ikke aksjonen vise til mer enn 18 000 signaturer. På de fleste listene ble kvinner over 25 år oppfordret til å tegne seg, mens på andre stod det ikke noe om dette. Dessuten var navnene oppført uten angivelse av alder, stilling, bosted eller lignende, ofte med samme håndskrift og med blyant. Han mente også å se at «enkelte haandskrifter har en meget ungdommelig karakter», og at mange av navnene var «ligelydende».¹⁵

Malm møtte liten forståelse for sine synspunkter, og mye av debatten gikk med til å tilbakevise hans særvotum og lange foredrag. Etter fire timers debatt ble forslaget om inntektsbegrenset kvinnelig stemmerett vedtatt, med 96 mot 25 stemmer.

Seieren den 14. juni

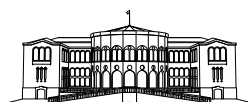
Underskriftsaksjonen i 1907 samlet 18 000 underskrifter. Sammenlignet med de nesten 300 000 navnene fra 1905 kan det synes lite. Aksjonen i 1905 hadde forenet stemmerettsspørsmålet med den norske selvstendighetskampen. I 1907 var ikke lenger det nasjonale spørsmålet med på å drive stemmerettssaken fremover.

Om aksjonen i 1907 fikk innvirkning på utfallet av stortingsdebatten er tvilsomt. Kvinnes overveldende mobilisering i 1905 hadde allerede tatt brodden av stemmerettsmotstanden. Men underskriftsaksjonen i 1907 var nok et bevis på kvinnes politiske engasjement.

I 1909 kunne 280 000 kvinner for første gang stemme ved stortingsvalg. I forkant av behandlingen av allmenn stemmerett i 1913 fant ingen tilsvarende mobilisering sted. Slaget var avgjort da den prinsipielle avgjørelsen ble fattet i 1907.

¹⁴ S.tid. 11.06.1907, s. 3522.

¹⁵ S.tid. 11.06.1907, s. 3522-3523.

LANDSKVINDESTEMMERETSFORENINGEN

Til

Stortinget.

Landskvindestemmeretsforeningen samlet til Møde tillader sig herved at oversende en Tak for Afgjørelsen den 14de Juni. En Afgjørelse, som har fyldt Landets Kvinder med Taknemmelighed og Glæde, ligesom den har vakt Haab hos Kvinder over den hele Verden om, at Norges Exempel hurtigt vil føre til Seier ogsaa for dem.

Kristiania 17de Juni 1907.

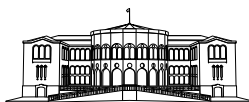
Oversendes ved L. H. S. F.'s Hovedstyre:

M. G. M. G.
Sormand.

Eise Nelhøven Gunnerson

Trude Johnson,
sekretar.

Takkebrev fra Landskvindestemmeretsforeningen, 1907. Foto: Stortingsarkivet

ISBN 978-82-8196-069-5

ISSN 1890-2537